

Geliş Tarihi : 15.02.2024
Kabul Tarihi : 07.05.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1438051>

Bölükbaşı, A. (2024). Kentleşmeyi planlamak: Kalkınma planlarındaki şehirleşme politikalarının dönüşümü. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 86-110. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1438051>

KENTLEŞMEYİ PLANLAMAK: KALKINMA PLANLARINDAKİ ŞEHİRLEŞME POLİTİKALARININ DÖNÜŞÜMÜ

Adem BÖLÜKBAŞI¹

ÖZ

Bu çalışmada kalkınma planlarında kentleşmeyle alakalı sorunlara odaklanarak, planlardaki söylemler ve yaklaşımlar üzerinden, kentleşme politikalarının kalkınma anlayışlarındaki değişim ekseninde nasıl dönüştüğünü anlamaya çalıştık. Burada kalkınma planları üzerinden daha çok kalkınma anlayışlarının kentleşmeye etkilerinin izlerini sürmeye çalıştık. Bu kapsamda üç ana dönem olduğu görülmektedir. Birinci dönem gerçek anlamda planlı kalkınma anlayışının ve ulusal kalkınmacı bir sistemin hâkim olduğu 1960-1980 arası dönemdir. Bu dönemde kentleşme pratiğinde ithal ikameci bir sanayileşme politikasının hâkim olduğu ve bu sanayileşme stratejisine ucuz işgücü temini için gecekondular şeklinde tezahür eden enformel konut ekonomisine göz yumulduğu görülmektedir. İkinci dönem ulusal kalkınmacılığın tasfiye olduğu ve bunun yerine yeni-liberalizme geçişin yapısal şartlarının olduğu dönemdir. Bu dönem ithal ikameci sanayileşme modelinden ihracat odaklı büyüme anlayışına geçildiği bir liberalizasyon dönemi olarak öne çıkmıştır. Artık kentleşme üzerindeki kararların da ulusal kalkınmacı bir vizyonla değil daha çok küresel sermayenin gerekliliklerine göre şekillendiği bir dönem ortaya çıkmıştır. Türkiye’de kentleşme ve kalkınma ilişkisinin son dönemi ise yeni-liberalizmin olgunlaşma aşamasını yaşadığı ve küreselleşmenin etkilerinin daha derinden hissedildiği iki binli yıllardır. Bu dönemin en çok öne çıkan temel olgular kentsel dönüşüm ve konut stoğunun yenilenmesi, afet yönetimi, bölgesel kalkınma, küreselleşme ve AB süreci uyum başlıklarıdır.

Anahtar Kelimeler: Kentleşme, kalkınmacılık, planlama, kalkınma planı, küreselleşme

¹ Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ademolukbasi@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9795-6508>

Date Received : 15.02.2024
Date Accepted : 07.05.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1438051>

Bölükbaşı, A. (2024). Planning urbanization: Transformation of urbanization policies in development plans. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(Special Issue of the 100th Anniversary of the Republic), 86-110. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1438051>

PLANNING URBANIZATION: TRANSFORMATION OF URBANIZATION POLICIES IN DEVELOPMENT PLANS

Adem BÖLÜKBAŞI¹

ABSTRACT

In this study, we tried to understand how urbanization policies transformed on the axis of change in development understandings through the discourses and approaches in the plans, by focusing on the problems related to urbanization in development plans. We tried to trace the effects of development approaches on urbanization through development plans. In this context, there are three main periods. The first period is the period between 1960 and 1980, when a truly planned development approach and a national developmentalist system dominated. In this period, it seems that an import substitution industrialization policy dominated the urbanization practice this industrialization strategy is turning a blind eye to the informal housing economy, which manifests itself in the form of shantytowns, in order to provide cheap labor. The second period is the period when national developmentalism was liquidated and the structural conditions for the transition to neo-liberalism were formed. This period stood out as a period of liberalization in which the import substitution industrialization model was transitioned to an export-oriented growth approach. An era has emerged in which decisions on urbanization are shaped not by a national developmental vision but rather by the requirements of global capital. The last period of the relationship between urbanization and development in Türkiye is the period after the year two thousand when neo-liberalism experienced its maturation phase and the effects of globalization were felt more deeply. The most prominent basic facts of this period are urban transformation and renewal of the housing stock, disaster management, regional development, globalization and EU adjustment process.

Keywords: Urbanization, developmentalism, planning, development plan, globalization

¹ Assoc. Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül University, Faculty of Health Sciences, Department of Social Work, <https://orcid.org/0000-0001-9795-6508>

Giriş

Günümüzde çağdaş iki kavram olarak kullanılan kalkınma/gelişme ve kentleşme kavramları özellikle on sekizinci yüzyıldan bu yana devam eden modernleşme sürecinde “ilerleme” idealinin farklı yansımaları olarak tezahür etmektedir. Avrupa ve Batı örneğinde düşünüldüğünde iktidar veya özgürlük olarak ilerleme fikrinin modernleşmenin farklı yorumlarını oluşturduğu söylenebilir. Bu anlamda bir yanıla toplum mühendisliğini, yani doğayı ve toplumu egemenlik altına alarak kontrol etme iradesini yansıtan “iktidar olarak ilerleme” fikri, öte yandan da bireyselleşme ve “özgürlük olarak ilerleme”ye işaret ediyordu. Her hâlükârda ilerleme antik uygarlıklardan beri süregelen bir yanda bağımsızlık, özgürlük gibi fikirleri ve öte yanda düzen kurma, refah oluşturma ve medeniyet inşa etme gibi fikirleri aynı anda içinde barındırmaktadır (Nisbet, 2023). On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda ise ilerleme ideali daha çok ekonomik ve teknolojik başarıyla eşdeğer görülmeye başlandı. İki büyük dünya savaşından sonra kapitalist hegemonyanın ABD’ye geçişiyle eş zamanlı olarak merkez ve periferideki ekonomilerde “kalkınma” şeklinde daha çok iktisadi anlamıyla yeniden tanımlandı (Ünsaldı, 2014: 43). Burada kast edilen anlamıyla kalkınma ve bundan kaynaklı refah, on dokuzuncu asrın ikinci yarısından itibaren devasa metropollere dönüşen, bugün küresel kentler dediğimiz büyükşehirlerde yoğunlaşmaya başlamıştı. Böylece eski çağlardan beri şehir ve medeniyeti bir arada tutan ilerleme fikri yirminci yüzyılda da kentleşme ve kalkınma paradigmaları üzerinden bir kez daha çaktı. Türkiye’de de yirminci yüzyılın başında devleti modernleştirmek çabasıyla yola çıkan aydın-bürokrat seçkin sınıfı bu kez 1945 sonrası modernleşme kuramlarının etkisi altında kalkınma fikri etrafında konsolide oldu. Liberal, sosyalist, muhafazakâr ya da milliyetçi bütün entelektüel-bürokrat sınıfın ortaklaşa etrafında kenetlendiği bu kalkınma idealine nasıl ulaşılacağı sorusunun en kapsamlı ve sistematik cevabını kalkınma planlarında bulabiliriz. Zira kalkınma planları, 1960’lı yıllardan bu yana teknokrat ağırlıklı aydın-bürokrat sınıfının mevcut dünya şartlarında, Türkiye’nin Osmanlı modernleşmesinden beri sürdürdüğü terakki, temeddün, medeniyet, muasırlaşma, uygarlaşma, çağdaşlaşma idealinin devamı niteliğinde olan kalkınma fikrini nasıl yorumladığı, bu fikri kuvveden fiile çıkarmak için mevcut insan kaynağının kentleşme aracılığıyla nasıl bu idealin hizmetine koşulabileceği gibi soruların sistematik cevabını vermeye çalıştığı metinlerdir.

Bu çalışmada söz konusu planlara odaklanarak ve planlardaki söylemler ve yaklaşımlar üzerinden, kentleşme politikalarının kalkınma anlayışlarındaki değişim ekseninde nasıl dönüştüğünü anlamaya çalıştık. Bu kapsamda erken Cumhuriyet dönemi ve bunun bir uzantısı niteliğindeki 1950-1960 dönemi kalkınma olgusunun nasıl anlaşıldığına dair bir girizgâh niteliğindedir. Daha sonra kalkınma planlarının oluşturulduğu, artarda gelen üç dönem ise ulusal kalkınmacı vizyondan yeni-liberal döneme geçiş ve ardından küresel kapitalizmin ulusal ekonomilere daha fazla nüfuzuyla beraber iki binli yıllardan sonra yeni-liberal ekonomik şartların olgunlaşma dönemidir. Şüphesiz yöntemsel olarak birer ideal-tip şeklinde ifade edilen bu dönemlendirmeler kendi içinde zaman zaman zıt ve çelişkili görünen eğilimler taşıyan unsurlar da barındırabilir. Örneğin yeni-liberal ekonomik şartların olgunlaşma döneminde iki binli yıllarda TOKİ’nin sosyal konutlar konusunda oynadığı rol bunun bariz bir örneğidir. Ancak bu tekil örneklerle rağmen ilgili dönemlere hâkim olan genel eğilimler kentleşme politikalarını ve pratiklerini de birebir ve doğrudan etkilemiştir. Bu çalışmada da kalkınma planları üzerinden daha çok bu etkilerin izlerini sürmeye çalıştık.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Kentleşme ve Ulusal Kalkınmacılığın Yükselişi

Cumhuriyet, bir ulus-devlet ve modernleşme projesi olarak Tanzimat reformculuğundan devrimci bir kopuş içermektedir. Bu yönüyle kentleşme politikası bakımından üç temel yönelime sahiptir. Ankara'nın başkent olması ve yeni kurulacak ulus-devletin merkezi niteliğinde örnek bir şehir olarak tasarlanması ilk yönelimdir. İkinci yönelim demiryolları politikasına dayanan iç pazar bütünlüğü oluşturma stratejisidir. Üçüncü yönelim ise bilhassa 1929 ekonomik buhranının ardından devletçilik ilkesine dayalı bir ekonomik kalkınma modelinin benimsenmesi ve beş yıllık sanayi planları yapılmasıdır. Bu planlar her ne kadar sanayi planı olarak adlandırılırsa da 1960'larda başlayacak olacak planlı kalkınma dönemindeki yaklaşıma benzer şekilde farklı sektörleri de içeren bir vizyona sahiptir. Harita üzerinde sadece fabrikaların, demiryolu güzergahlarının ve istasyonlarının yerleri değil aynı zamanda okulların, halk evlerinin, sağlık kuruluşlarının yerleri de belirlenmekteydi. Bu haliyle topyekûn bir ulusal kalkınma projesi niteliğindedir. Savaş esnasında Anadolu'da yıkılıp yıkılan şehirlerin yeniden inşası ve bütün Cumhuriyet kentlerine örnek teşkil edecek bir model olarak Ankara'nın kurulması Cumhuriyet'in karşılaştığı en önemli meydan okumaydı. Ankara on dokuzuncu asırda inşa edilen modern başkentler gibi kamu hizmet binalarının etrafında oluşacak çağdaş bir şehir olacaktır. Bu yüzden modern mimariyle yapılmış görkemli kamu binaları (hastaneler, okullar, müzeler vb.), geniş bulvar ve meydanlar ve heykeller kentin çehresini oluşturacaktı (Tekeli, 1998: 111-115). Bu anlayışla 1930'lu yıllarda şehir yönetimi, imar, yollar ve ulaşım ile ilgili çıkarılan birçok kanun Cumhuriyet tarihinin sonraki dönemlerini de etkileyecek güçlü bir yasal altyapı kurmuştur. Bu dönemde Ankara dışında hiçbir kent kayda değer bir büyüme ortaya koymamıştır.

1923 ile 2. Dünya Savaşı'nın başladığı 1939 arası döneme bakıldığında, ilk etapta 1923-1929 döneminde dünya konjonktürüne uygun olarak liberal bir ekonomi modeli benimsendiği, 1929 ekonomik buhranından sonra ise yine dünyadaki yönelimle paralel olarak 1930-1949 yılları arasında devletçi bir ekonominin uygulandığı söylenebilir. 1950-1960 dönemi ise her ne kadar özel sektörün kalkınmaya öncülük etmesine dayanan ve girişimcilerin liderliğinde bir kalkınma vizyonuna sahip olsa da dönemin hükümeti sermaye sınıfının böyle bir liderlik yeterliliğine erişmediği bir ortamda kamu iktisadi teşebbüsleri kurmak ve ekonomiye doğrudan müdahil olmak durumunda kalmıştır. Bu yüzden 1950-60 arasındaki Demokrat Parti (DP) dönemini de devletçi dönemin farklı bir uzantısı olarak kabul edebiliriz. DP döneminin farkı 2. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin Batı bloğunda yer almasıyla beraber Truman Doktrini gereği Marshall Yardımları'nın yapılması ve bunların haricinde de dış finansman konusunda imkanların bol olduğu bir dönem olmasıdır. Bütün bu faktörler DP döneminde tarımda makineleşmeyle beraber, o güne kadar son derece durgun olan nüfusun köyden kente doğru hareketlenmesi sonucunu doğurmuştur. Türkiye'de ilk gecekondulaşma ve apartmanlaşmalar da bu dönemde başlamıştır.

1930'lu yıllarda artarda kabul edilen birinci (1934-1938) ve ikinci sanayi planından (1939-1943) ikincisi savaş koşulları sebebiyle uygulama imkânı bulamadı. Savaş sonrasında ise karşımıza uygulamaya konulamayan iki plan daha çıkmaktadır. Birincisi savaş öncesindeki planlı sanayileşme çizgisinin devamı olan ve Kadrocular tarafından hazırlanan 1946 tarihli İvedili Plan (1945-1946), diğeri ise devlet içindeki daha liberal eğilimlere sahip bürokratlarca hazırlanan 1947 tarihli Türkiye İktisadi Kalkınma Planı (ya da Vaner Planı 1948-1952)'dir.

Savaşın uzun yıllar süren baskısı ekonomik olarak da çok ağır bir fatura çıkarmıştı ve bunun yarattığı toplumsal ve siyasi-bürokratik muhalefet eski devletçilik günlerine dönülmesine şiddetle karşıydı. Bu yüzden İvedili Plan'ın o dönem için politik anlamda herhangi bir geçerliliği yoktu. Türkiye burjuvazisi ve devlet bürokrasisi ise büyük ölçüde Batılı blokta yer almak isteyenlerin ağırlığıyla Vaner Planı'nı savaş sonrası Batı bloğunun kurduğu yeni ekonomik düzene katılmak ve ABD yardımlarını alabilmek için bir araç olarak kullanmayı ve bu planı savaş sonrası izlenecek yolu göstermesi bakımından bir yol haritası gibi sunmayı düşünüyordu (Eşiyok, 2009: 88). Vaner planı diğer üç plandan farklı olarak kalkınmada temel aktörün devlet değil özel sektör olduğu, sadece iç değil dış finansmana da dayanan, uluslararası iş bölümüne dayalı ve sanayi değil tarım sektörüne ağırlık veren; korumacı ve devletçi bir sanayileşme değil, piyasa merkezli dışa açık politikalar temelinde dünya ekonomisine eklenmeyi öngören bir plandı. Ancak o günün siyasi şartlarında liberal Batı blokuna dahil olmak için liberal bir ideal-tip şeklinde tasarlanan bu plan Türkiye'de uygulama imkânı bulmadığı gibi, DP döneminde de özel sektörün geliştirilmesine ve küresel kapitalizme eklenme çabasına ağırlık verilmeye çalışılmakla birlikte yine de ikircikli de olsa devletçi fakat daha plansız bir ulusal kalkınmacı modelin devam ettirildiği görülmektedir. Nitekim özellikle DP iktidarının son dönemlerinde planlama taraftarı grupların ağırlığının oluştuğu bilinmektedir (Milor, 2022:162). Esasında 1945 sonrasında bütün Batı-dışı ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de temel soru 'nasıl kalkınacağız?' sorusuydu. Bu soruya verilen cevap 1945-1975 arasındaki otuz yıllık dönemde Amerikan ulusal kapitalizminin rakipsiz hegemonik gücüne yaslanarak ulusal kalkınmacı modeli takip etmekten başka bir seçenek değildi (Keyder, 1996:11). DP'nin sanayiden ziyade daha çok tarımsal ürün ihracına ve sanayi üretimi için ara malı, girdi ve yatırım malı ithalatına dayanan yaklaşımı küresel kapitalist ticarete eklenme sürecinde ulusal kalkınmacı ekonominin bağımlılık ilişkilerini güçlendiriyordu ancak son kertede, yapısal şartlar itibarıyla 1980'lerde gerçekleşen küreselleşme ve yeni-liberal dönüşümün henüz ortaya çıkmadığı bir durumda, Cumhuriyetin kuruluşuyla başlayan ulusal kalkınmacı modelin devam ettirildiği görülmektedir.

İthal İkameci Sanayileşme Döneminde Kentleşme Politikaları

27 Mayıs 1960 darbesinin ardından 30 Eylül 1960 tarihinde Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'nin kurulmasıyla beraber hem planlı kalkınma dönemi hem de 24 Ocak 1980 kararlarına kadar sürecek olan ithal ikameci iktisadi kalkınma dönemi ya da "içe dönük, dışa bağımlı genişleme" dönemi başlamıştır (Boratav, 2003:117). Önceki bölümde belirtildiği üzere bu yeni dönemin işaretleri 1950'li yıllarda planlama konusunda yürütülen tartışmalarda verilmekteydi. Demokrat Parti (DP) iktidarının bilhassa 1957 sonrası döneminde bürokrasi içerisinde iktisadi planlamayı destekleyen bir "modernleşme bloğu" oluşmuştu. Bu bloğun oluşumu iç ve dış koşullardaki yapısal zorunluluklarla birleşince DP döneminde de planlama yönünde çok yoğun tartışmaların yapıldığı görülmektedir (Milor, 2022: 162-166). 27 Mayıs'la birlikte gelen askeri yönetim aslında DPT'yi bütün bu gelişmelerin üzerine yapılandırdı. Türkiye'de kentleşme politikaları da şüphesiz bu yeni kalkınma perspektifinden etkilenmiştir. 1960-1980 dönemini kapsayan ithal ikameci iktisadi kalkınma anlayışının sosyal sektörleri de etkilediği bu dönemde, yapılan kalkınma planları kentleşme ya da şehirleşme kavramıyla ele aldığı konuyu bölgesel gelişme, yerleşme, kırsal yerleşme, barınma ve çevre sorunları ekseninde değerlendirmiştir. Bu planlara genel olarak bakıldığında ulusal kalkınmacı anlayışın planlama mantığını yansıttığı

görülmektedir. Türkiye’de 1960’lardaki ulusal kalkınmacı anlayış Cumhuriyetin 1930’lu yıllarda uyguladığı devletçi politikanın bir benzerini uygulamaya koymaya çalışmıştır ancak 1930’lardaki yaklaşımdan farkı, planlı kalkınma yaklaşımının salt sanayileşmeye odaklanmayan, sosyal sektörleri de kapsayan bütüncül anlayışı ve ekonomik kalkınma modeliyle birlikte kentleşme, sosyal güvenlik, sosyal hizmetler gibi alanları da planlamasıdır (Keyder, 2014: 27).

2. Dünya Savaşı sonrası şartlarda Batılı merkez ekonomilerde yaşanan yaklaşık otuz yıllık refah dönemi kapitalizmin ve ulus-devlet merkezli kalkınmanın altın çağı olarak adlandırılırken buna karşın 19. yüzyıldan itibaren periferileşen ekonomilerden biri olan Türkiye ekonomisi gibi ekonomilerde ise modernleşme teorisi ve bağımlılık teorisi gibi yaklaşımların da etkisiyle Batı-dışı ülkelerdeki azgelişmişlik, geri kalmışlık ve kalkınma sorunlarına eğilen tartışmalar, Batı-dışı bir örnek olarak Türkiye’deki kalkınma sorununun temellerini irdelemekteydi (Cem, 2017; Yerasimos, 1975; Keyder, 2014). Bu sebeple 1960’larda başlayan bu süreçte dünyada olduğu gibi Türkiye’de de liberalizmin krizine karşı bir tepki olarak planlı kalkınma yaklaşımı ortaya çıkmıştır. İthal ikameci ekonomi anlayışının benimsendiği bu dönemde devletin sanayileşme stratejisi, bölgesel gelişme planlaması ve sosyal sektörler üzerindeki etkisini yansıtan bir kurum olan DPT, hem kamu yatırımlarının planlanması hem de özel sektöre yönelik teşvik politikalarının belirlenmesi üzerinde söz sahibi olduğu için iktisadi kalkınmayla sosyal kalkınma ve bölgesel planlama arasındaki ilişkide anahtar role sahiptir.

1960-1980 arası kapsayan ilk dört plan dönemi, hem genel itibarıyla hem de kentleşme ve gecekondulu sorunu bakımından planlı kalkınma dönemi olarak adlandırılabilir. Zira görünürde kaçak yapılaşma olarak adlandırılrsa da gecekondulaşma yoluyla kentle bütünleşme gerçeğinden hareket edersek, gecekondunun hem sosyolojik olarak bir entegrasyon mekanizması oluşturduğunu (Kıray, 1998a: 24-25) hem de iktisadi olarak ithal ikameci sanayileşme stratejisinin ihtiyaç duyduğu emek gücünün kentleşmesini sağladığını (Şengül, 2009:129) söyleyebiliriz. Ayrıca akrabalık ve hemşerilik gibi cemaat bağları üzerinden sürdürülen kent-içi ve köy-kent arası ağlar da kültürel ve politik olarak çatışmaları uzlaştırıcı bir rol oynamıştır. Böylece ithal ikameci kalkınma modeli kapsamında gerçekleşen sanayileşmeye dayalı planlı kalkınma modelinde sanayici, hem ihtiyaç duyduğu formel ve enformel işgücü arzını hem de üretilen ürünlerin tüketicisi olarak ulusal pazarın potansiyel müşterilerini bulmuş oluyor, işçiler ise hem enformel/formel yollarla işsizlik sorununu hem de gecekonduyla konut sorununu çözmüş oluyordu. Bu karşılıklı kazan-kazan durumu sayesinde 1960-80 arası dönemde sanayi burjuvazisi de kentsel işçi sınıfı da kazançlı çıktılar ve bu durum küresel krizin patlak vermesiyle birlikte Türkiye ekonomisinin de krize sürüklendiği 1970’li yılların ikinci yarısındaki “yeni bunalım” dönemine kadar sürdü (Boratav, 2003: 142; Keyder, 1996: 27).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı o yıllarda yüksek ivmeli bir nüfus artışı baskısı yaşamaya başlayan Türkiye’de tarımda gizli işsizlik ve bunun etkisiyle yaşanan hızlı şehirleşmeyle beraber tarım dışı sektörlerde ise açık işsizliğin ortaya çıktığını ortaya koymaktadır. Bu hızlı şehirleşme yukarıda da belirtildiği üzere konut ihtiyacını gecekonduyla karşılamaya ve iş ihtiyacını ise enformel sektörler de dahil olmak üzere farklı alanlarda

karşılamaya yönelmiştir. Plandaki tespitlere göre “dengesiz bir şehirleşmenin ekonomik ve sosyal maliyeti çok yüksektir. Bundan doğan mesken ve öbür alt yapı yatırımları ihtiyacının karşılanması imkânların üstündedir. Şehirlerdeki açık işsizlik, gerek kişiler gerek toplum için ıstıraplı sonuçlar doğurabilir” (DPT, 1963). Planda bahsedilen bu gibi (kentsel altyapı ve konut yetersizliği, işsizlik, sosyal ayrışma vb.) sorunlar sonraki plan dönemlerinde de sürekli tartışılacak ana başlıkları oluşturmaktadır. Ancak öte yandan nüfus artışı ve çalışan nüfusun da artması ve kentleşme eğiliminin giderek güçlenmesinin düzenli işgücü ihtiyacını karşıladığı, pazarda yine kayda değer seviyede ve düzenli bir talep yarattığı gerçeği de planın ana tespitlerindedir. Bu durum yukarıda da belirtildiği üzere, aslında ithal ikameci planlı kalkınma modelinin söz konusu gelişmeleri beklentilere uygun olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Bu yüzden de hızlı kentleşme sonucunda ortaya çıkan konut ihtiyacına bir çözüm ve sanayileşme stratejisine işgücü ve müşteri sağlayan bu yapı, verili olarak kabul edilmiştir. Bu durum çok partili dönemin merkezi ve yerel yönetimlerinin oy kaygısıyla ve popülist klientalist bir anlayışla mevcut kentleşme pratiğine göz yummalarını beraberinde getirmiştir. Nitekim plandaki şu ifadeler bu yaklaşımı göstermektedir: “Gecekonduları, içinde oturanlara konut bulmadan yıkmamak, her şeyden önce bu gecekonduların arsa mülkiyeti problemini çözmek, kamu hizmetlerini tamamlayarak durumlarını düzeltmek, ancak çok kötü olanların içinde yaşayanların konut ihtiyacını karşılamak suretiyle ortadan kaldırmak” (DPT, 1963). Bu ifadeler yasal olmayan, kaçak yollarla, çoğu zaman devlete ait olan arsaların üzerine yapılan bu konutların yıkılmasının önüne geçtiği gibi bu konutların varoluşunu da meşrulaştırmıştır. Ancak bu durumu sadece devletin ya da merkezi ve yerel yönetimlerin oy kaygısı ve popülist bakış açısıyla bakarak göz yumması şeklinde açıklamak yeterli değildir. Aslında sorun yapısaldir ve Türkiye’de o dönem hâkim olan kalkınma anlayışının bir neticesidir. Zira Keyder’in de (2014) ifade ettiği gibi gecekondu köylerinden tamamen kopmuş, topraksız kalmış kişiler değillerdir. Aksine köyleriyle ekonomik ve sosyokültürel bağlarını hiçbir zaman koparmamış ve bu sayede kentteki varlıklarını geliştirerek sürdürebilmişler ve iç pazarın genişlemesine katkıda bulunmuşlardır. Onların bu durumu hem kendileri için hem de dönemin ekonomik büyüme ve kalkınma modeli için önemli bir avantaj sağlamaktadır. Öte yandan gecekondu bölgelerinde enformel ve marjinal sektörlerde istihdamın bir sonucu olarak kayıt dışı emeğin ve çıraklık adı altında çocuk emeğinin yaygın oluşu ekonomik büyümeye ciddi düzeye girdi sunmuştur (Şengül: 2009: 129-130; Keyder, 2014: 195-196).

Planda sunulan verilere göre, 1960 yılı itibarıyla gecekondu sayısı 240.000, gecekondualarda yaşayan şehirlî nüfus 1,2 milyon ve gecekondu nüfusunun bütün şehir nüfusuna oranı ise 13,8’dir. Giderek büyüyen bu nüfus büyükşehirlerde işsizliğin artışı da tetiklemektedir. Eğer gerekli önlemler alınmazsa uzun vadede şehre gelecek göçlerle birlikte konut ihtiyacının hiçbir zaman karşılanamayacağı ve bu yüzden de bir yandan kira masrafı sebebiyle dar gelirli kesimlerin büyük zorluk yaşayacağı diğer yandan da lüks konutlar ve gecekondu arasında bir sosyal ayrışma ve dengesizlik oluşacağı vurgulanmıştır. Bu sebeple çözüm olarak “halk konutu” veya “sosyal mesken” inşa edilerek düşük kiralarla halka sunulması ve böylece kira masrafını düşürmek hedeflenmiştir. Diğer yandan kendi evini yapmak isteyenlere ise arsa, teknik yardım, kredi ve malzeme yardımı yapılması öngörülmüştür. Mevcut olan gecekondu içinse üç aşamalı bir planlama düşünülmüştür: Konutların durumunun iyileştirilmesi (ıslah), yeni gecekonduların yapılmasının önüne geçmek

(önleme) ve sıhhi bakımdan oturulamayacak durumda olanların da, halk konutu veya sosyal meskenler yapıldıktan sonra yıkılması (tasfiye) (DPT, 1963: 434-435). Nitekim 1961 Anayasasında ifade edildiği şekliyle sosyal devlet ilkesinin yansımaları bu yaklaşımda da görülmektedir: “Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbî bakım görmesini sağlamakla ödevlidir. Devlet, yoksul veya dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut ihtiyaçlarını karşılayıcı tedbirleri alır” (1961 Anayasası). Planda belirtilen halk konutu ve sosyal mesken kavramları bu anayasal ilkeleri yansıtmaktadır. Bu plan döneminde 1966 yılında yürürlüğe giren 775 Sayılı Gecekondu Kanunu ve kanunun nasıl hayata geçirileceğini ortaya koyan Uygulama Yönetmeliği’nde koordinatör kurum olarak Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) yetkilendirilmiştir. TOKİ, ilgili kamu bankaları ve belediyelerle iş birliği içerisinde süreci yürütmekle görevlendirilmiş ve bu kapsamda belediyelere verilecek kredilerin şartları, aile büyüklüğü ve gelir seviyesine göre ailelere sunulacak imkanlar (arsa, kredi, kiralık veya mülk olarak verilecek konutların özellikleri) belirlenmiştir. Dolayısıyla bu planda öngörülen tedbirlerin hayata geçirilmesi için yasal düzenlemeler yapılmış ancak sonraki dönemlerde yoğunlaşarak devam eden kentleşmenin hızı burada öngörülen tedbirlerin son derece iyimserce olduğunu ve kısa vadede uygulanmasının mümkün olmadığını göstermiştir. Nitekim bu plan döneminde öngörüldüğü şekliyle ne yeni konutların yapılması ne de mevcut konutların yıkılması gibi bir gelişme yaşanmıştır. Yine bu plan döneminde çıkarılan 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu da şehirde yeni tutunmaya çalışan dönemin orta sınıf memur ve işçi kesiminin de ev sahibi olmasını kolaylaştırmış ve büyükşehirlerde yapsatçılık ve kooperatifleşme şeklindeki apartmanlaşma faaliyetleri hızlanmıştır. Konut alanında enformel bir ara çözüm şeklide ortaya çıkan bu inşaat sektörü, mimari kaygıların çok uzağında, 1950’lerden bu yana yaygınlaşan orta tabakaların konut ihtiyacını en acil şekilde karşılamak amacıyla giderek büyümüştür (Kıray, 1998b:139). Hem teknik ve mühendislik açısından hem de estetik açıdan düşük vasıflı malzeme ve işçilikle üretilen bu konutlar, etkileri bugüne kadar hala süren sağlıksız bir yapı stoğunun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum da yine dönemin yöneticilerinin ve sermaye birikim rejiminin yapısını ve bu yapısal durum sebebiyle, sağlıksız bir şekilde de olsa konut edindirme ve şehirleşme konusundaki teşvik edici tutumunu göstermektedir.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

İkinci planda şehirleşme sürecindeki temel sorunlar, şehirleşme sonucunda ortaya çıkan sosyo-ekonomik sorunlar (işsizlik, eğitim ve sağlık sorunları), bölgeler arası dengeli yerleşme ve gelişmişlik farklarının azaltılması ve konut ihtiyacı gibi üç ana eksende ele alınmıştır. Bu planda sunulan verilere göre, 1965 yılı itibarıyla gecekondu sayısı 430.000’e, gecekonduya yaşayan şehirli nüfus 2.365.000’e ve bu nüfusun bütün şehir nüfusuna oranı %21,8’e kadar yükselmiştir. Görüldüğü üzere beş yıl öncesine göre bütün rakamlar nerdeyse katlanarak artmıştır. Bu durum üç ana eksende değerlendirilen sorunların da katlanarak arttığını göstermektedir. Ancak bu durumun özellikle büyük şehirlerin gelişmesinin desteklenmesiyle aşılacağı öngörülmektedir. Plana göre “şehirleşme desteklenecek ve şehirleşmeden ekonomiyi itici bir güç ve bir gelişme aracı olarak yararlanılacaktır... Sanayileşme, tarımda modernleşme ve şehirleşme, gelişme olayının birbirinden ayrı düşünülemez üç unsurudur” (DPT, 1968:263). Buradan da somut olarak bir kez daha anlaşıldığı üzere dönemin kalkınma vizyonu ve stratejisi gereği farklı seviyelerdeki (gecekondulaşma, yapsatçılık vb.) şehirleşme, yerleşme ve konut

edinme pratikleri, yasadışı, düzensiz ve alelacele de olsa bir şekilde engellenmemektedir. Zira dönemin hakim görüşü olan ulusal kalkınmacı perspektifte işgücünü istikrarlı bir şekilde temin etme ve büyütme, iç pazar oluşturma, pazarı büyütme ve sürdürülebilir kılma gibi sosyo-ekonomik misyonlar ve diğer yandan ulusal kalkınmacılığın temel taşıyıcı ideolojisi olan milliyetçilik gereği de farklı yerel gerçeklikler içinde kapalı şekilde yaşayan kırsal nüfusun ana akım topluma, kültüre ve ekonomik ağlara entegre edilmesi ve üniter bir ulus yaratma ideali ulus-devlete yüklenmiş görevlerdir (Keyder, 1996:27-28). Böylelikle Fransa gibi merkez kapitalist ekonomilerin 19. yüzyıl boyunca sanayileşme, askerlik ve kitlesel eğitim gibi birbirine paralel süreçlerle başardığı köylüleri ulus haline getirme misyonu, bir yüzyıl sonra ithal ikameci planlı kalkınma döneminde Türkiye’de de gerçekleştirilmeye çalışılıyordu (Weber, 2017). İthal ikameci gerekliliklerle bir iç pazar oluşturulması bakımından bölgeler arası gelişmişlik farklarının giderilmesi ve bütün hizmetlerin dengeli dağılımı da önemli bir başlık olmaya devam etmiştir. Bu kapsamda geri kalmış bölgelerde gelişme merkezleri kurulması ve bu merkezlerin gerek kamu yatırımlarıyla desteklenerek ayakta tutulması ve gerekse özel sektör yatırımlarını bu bölgelere yönlendirici teşvik mekanizmaları kurularak desteklenmeleri öngörülmektedir. Bütün bu tedbirlerin ulusal kalkınmacı perspektifin temel unsurlarını içerdiği görülmektedir.

Planda açık şekilde anlaşıldığı üzere gecekondular sorunu ve işsizlik kentleşme sürecinin iki acil sorunu olarak görülmektedir. Konut başlığı altında yapılan değerlendirmelerde önceki planda düşünülen ıslah, önleme ve tasfiye şeklindeki üçlü tedbir paketinin başarıya ulaşamadığı görülmüştür. Zira her ne kadar TOKİ bu süreçte eşgüdümünden sorumlu kılınsa da somut bir uygulayıcı aktörün olmaması ve daha önce de belirtildiği üzere kentleşmenin ve yarattığı sorunların katlanarak artan hızı ve bu yönde gerçek anlamda bir irade olmaması sebebiyle bu tedbirlerin hayata geçirilmesi mümkün olmamıştır. Nitekim ikinci beş yıllık kalkınma planında “şehirleşmeden ekonomiyi itici bir güç ve bir gelişme aracı olarak yararlanılacaktır” denilerek bu süreçte gecekondular yapımı ve yapsatçılık gibi hızlı çözümlerin benimsendiği örtük bir biçimde kabul edilmiştir. Vatandaş açısından bakıldığında da kente yeni gelen kişilerin belli standartlara sahip konutlara erişemediği için ucuz konut arzına ihtiyaç duyduğu ve gecekondular ya da yapsatçılığın bu ihtiyacı karşıladığı görülmektedir. Zaten bu plan döneminde artık gecekonduların ticarileşmesi ve bir rant aracına dönüşmesi olarak adlandırılan sürecin de başladığı görülmektedir. Kiralık gecekondular oranlarının %60'lara kadar ulaşmış olması (DPT, 1968: 281) bunun en bariz göstergesidir. Kente daha önce gelen ve zamanla daha iyi konutlarda yaşama imkanına kavuşan ya da başka gecekondular yaparak önceki gecekondularını kiraya verenlerin sayısı artmaktadır.

Planda gecekondular sorununun önlenmesi için şehirlerde ihtiyaç duyulan toplam konut sayısı hesaplanmıştır. Bu doğrultuda planda benimsenen temel ilke herkesin kendi konutunu yapmasına imkân tanıyacak ucuz arsa temini ve kredi gibi seçeneklerin sunulmasıdır. Bu hedefin hayata geçirilmesi amacıyla Gecekondular Kanunu’nda değişiklik yapılması ve gecekondular önleme bölgelerinin oluşturularak buralarda belirli standartlara sahip ve ucuz sosyal konut arzının sağlanması bu planın ortaya koyduğu tedbirler arasındadır. Söz konusu gecekondular önleme bölgelerinde ilgili kanuni düzenlemelere, teknik gerekliliklere ve şehir imar planlarına uygun olarak kendi evini yapanların teknik ve mali açıdan desteklenmeleri esası benimsenmiştir. Yine bu dönemde serbest piyasada orta tabakalara yönelik giderek sayıları

artan ve yaygınlaşan yapsatçılık faaliyetlerine alternatif olarak, planlı kalkınma anlayışına uygun şekilde halk konutlarının ya da sosyal konutların temini için kooperatifleşme, kamu banka kredileri ve belediyelerin rol üstlenmesi gibi çeşitli çözümler sunulmaktadır. (Kıray, 1998b:140). Son olarak, bu planda sadece işsizlik ve konut sorunu konusunda enformel ara çözümler üretmeleri bağlamında değil sosyal anlamda da yeni şehirleşen ailelerin aslında zor koşullara rağmen kentte daha mutlu oldukları, giderek çekirdek aileye evrildikleri ve zamanla kente uyum sağlayacakları yönünde olumlu ve çok güçlü şekilde ifade edilen bir varsayımın olduğu görülmektedir. Buna binaen gecekondularda yaşayan ailelerin sosyal uyumunu güçlendirmek için halk eğitim merkezleri, aile danışma hizmeti ve ana-çocuk sağlığı hizmetlerinin bütüncül biçimde sunulmasına dayanan halk sağlığı ve halk eğitimi modeli öngörülmüştür.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)

Üçüncü beş yıllık plan dönemi, kapitalizmin altın otuz yılı denilen dönemi sona erdiren petrol ve döviz krizi kaynaklı ekonomik krizin etkilerini hissettirmeye başladığı dönemdir. Buna bir de 1974'teki Kıbrıs Barış Harekâtı sebebiyle uygulanan ambargonun etkisi de eklendiğinde, Türkiye 1970'li yılların başından itibaren krizin sonuçlarını hissetmeye başlamıştır. Ancak bu dönemde petrol ihraç eden ülkelerin piyasaya sunduğu petro-doların sağladığı düşük faizli ucuz dış finansman imkânı kısa vadede Türkiye ekonomisine yüksek büyüme hızları kaydettirmiştir (Bahçe ve Eres, 2017: 47-48). Ancak bu büyümenin enflasyonist bir şekilde gerçekleşmesi satın alma gücü bakımından halkın gündelik hayatını olumsuz etkilemiştir. Bilhassa büyük şehirlerde yaşayan halkın gündelik hayatındaki ekonomik buhranın dışında bir başka kriz kaynağı ise 1970'li yıllarda giderek sıradanlaşan silahlı saldırılara ve genel bir anarşiye doğru evrilen ideolojik çatışmalardır. Büyükşehirlerdeki birçok gecekondu bölgesi siyasi ve ideolojik kutuplaşmalar ekseninde bölünmüş ve bu kentsel ayrışma şehirleşme sürecinin sağlıklı ilerlemesini olumsuz etkileyen bir tesir icra etmiştir (Aslan, 2004).

Diğer yandan giderek hızlanan şehirleşme (1965-1970 döneminde %6,2) karşısında kentsel altyapının yetersizliği ve konuttaki ticarileşmeye paralel biçimde arazi spekülasyonunun yaygınlaşması önemli sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır. Plana göre gecekonduların giderek artan nüfusu sonucunda, hem konut arz-talep dengesi bozulmakta hem de işsizlik artmaktadır. İşsizlik sorununa bir çözüm olarak yeni açılacak meslekî eğitim merkezlerinin gecekondu bölgelerinde kurulması öngörülmektedir. Önceki plan döneminde kurulması öngörülen gecekondu önleme bölgelerinde önceliklendirme hatası olduğu, bunların nüfusun daha çok toplandığı büyükşehir merkezleri ve sanayi bölgelerine yoğunlaştırılması doğru olacakken bütün ülkeye yayılması eleştirilmiştir. Zira plan verilerine göre 1973 yılı itibarıyla Türkiye'deki gecekonduların %2,3'ü İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana'dadır. Bu dört büyükşehirdeki toplam gecekondu sayısı 430.000'den fazla ve ülkedeki toplam gecekondu sayısı ise yaklaşık 700.000'dir. Beş yıllık plan döneminde bunlardan 70.000'inin ıslahı ya da yenilenmesi öngörülmüştür. Bu ıslaha paralel olarak gecekonduların temel altyapı hizmetlerinden (yol, su, elektrik, kanalizasyon vb.) ve temel hizmetlerden (sağlık, eğitim, sosyal hizmetler vb.) faydalanma seviyesinin de iyileştirilmesi hedeflenmiştir (DPT, 1973). Bu dönemde gecekonduların çok katlı binalar olarak inşa edilmesi ve apartmanlaşmaya doğru yönelmesi artarak devam etmiştir. Önceki plan döneminde ticarileşmeye başlayan gecekondular arasında kiraya verilme uygulaması daha da yaygınlaşmıştır. Sonuç olarak

ekonomik bakımdan sanayiye ucuz iş gücü sağlayan bir kaynak ve iç pazarın tüketicileri olarak görülen ve siyasetçiler tarafından ise politik bir destek mekanizması ve oy deposu olarak görülen gecekondulara hem merkezi yönetim ve hem de yerel yönetimler müsamahalı davranmıştır. Bu plan döneminin bir başka önemli özelliği ise, planlı dönemde ilk defa gecekondu imar affi niteliğinde sayılabilecek bir düzenlemenin yapılmış olmasıdır. 1977 genel ve yerel seçimlerinin öncesinde, 775 Sayılı Gecekondu Kanunu'nun 21. maddesine atıf yapılarak 01/03/1976 gününden önce yapıldıkları tespit edilen yapılar hakkında yıkım kararının uygulanmayacağı hükme bağlanmıştır. Bu düzenleme birinci kalkınma planında ifade edilen ıslah, önleme ve tasfiye şeklindeki üçlü çözüm modeli çerçevesinde istisnai bir yaklaşım olsa da pratikte dolaylı bir af niteliğindedir. Bu gelişmeler aslında ulusal kalkınma modelinin işgücü ve pazara yönelik acil ihtiyaçları karşısında kentleşmeye dair planlamacı yaklaşımın feda edildiğinin göstergesidir ve 1980'li yılların yeni-liberal ortamında rutin hale gelecek ve sıradanlaşacak olan imar aflarının önünü açan çekingen bir ilk hamle niteliğindedir.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)

Bu plan dönemi Türkiye'nin ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel olarak tam bir krize sürüklendiği yılları kapsamaktadır. 1979 yılında gerçekleşen ikinci petrol krizi şokuyla birlikte Türkiye'nin içinde bulunduğu dış borç ve döviz krizi daha da derinleşmiştir. Sonuçta 1980 yılında önce 24 Ocak kararlarının alınması sonrasında da 12 Eylül askeri darbesinin gerçekleşmesiyle, öngörülen gelişmeler bu planda çizilen hedeflerin çok uzağına, farklı bir istikamete doğru evrilmiştir. Bu plana bakıldığında son derece kamucu ve korumacı bir söylemin hâkim olduğu görülmektedir. Özellikle büyükşehirlerde nazım imar planlarına uyulması, arsa piyasasının spekülasyon kazanç aracı olmaktan çıkarılıp arsa kullanımında kamu denetiminin artırılması, sanayinin mekansallaşmasında ve yerleşmede doğal ve tarihi çevrenin korunması ve kent topraklarının kullanılmasında özel mülkiyete dayalı kötüye kullanımın değil toplum yararının gözetilmesi gibi tedbirlerin hepsi daha kamucu ve korumacı bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Önceki plan dönemlerinde konutta arz-talep dengesizliği nedeniyle gecekondulaşmayla telafi edilmeye çalışılan açık, özellikle büyük şehirlerin etrafında geniş bir gecekondu kuşağının oluşmasına yol açmıştır. Bu planda söz konusu bölgelerde kentsel ve sosyal alt yapının ve yapı stoğunun standartlarının iyileştirilmesi, gecekondu iyileştirme bölgelerinde yer alan kamuya ait arsalarda konutu olan vatandaşlara uzun süreli kullanım hakkı verilmesi ve gecekondu önleme bölgelerinde konut üretiminin teşvikine devam edilmesi gibi tedbirler öngörülmüştür (DPT, 1979: 477).

Sonuç itibarıyla ilk dört planın süresini kapsayan ithal ikameci sanayileşme ve buna bağlı ekonomik kalkınma modelinin benimsendiği 1960-1980 döneminde ortaya çıkan bu manzarada, köyden kente yoğun olarak devam eden göç sonucunda kaçak ve enformel bir konut sektörü yükselişe geçmiş ve bu sektörün büyümesi sonraki yıllarda büyük afetler neticesinde ciddi kayıp ve risklere yol açacak son derece niteliksiz bir yapı stoğunun oluşmasına sebep olmuştur. Yeni göç edenler açısından konut ve istihdam sorununun kayıt dışı sektörün büyümesiyle çözüme ulaştırılması, hükümetler ve sanayiciler açısından da kentsel ve sosyal altyapı yeterli düzeyde geliştirilmeden ucuz işgücünün sağlanması kısa vadede bir çözüm olarak görülmüş, ancak uzun vadede bu mevcut kentleşme örüntüleri 1980 sonrası kalkınma süreçlerine olumsuz yansımıştır. Bu dönem kendinden sonra gelen yeni-liberal döneme Buğra'nın (2000) deyiimiyle "ahlaksız bir konut ekonomisi" miras bırakmıştır. Bu "ahlaksız

konut ekonomisi” içerisinde ortak çıkar, toplum yararı gibi olguların hayata geçirilmesi ve kişiler üstü bir yeniden dağıtım mekanizması kurulması pek mümkün olamamıştır zira kentleşme tarihimiz boyunca siyasetçilerin seçim hesaplarıyla kentlerdeki arazi rantını kontrol etme kaygısının iç içe geçtiği ve siyasetçiyle vatandaş arasında olumsuz bir karşılıklılık ilişkisinin yerleştiği bir durum söz konusu olmuştur. İthal ikameci planlı kalkınma döneminde gecekonducularla siyaset ve bürokrasi arasındaki kişiselleşmiş bu karşılıklılık ilişkisi, hem yeniden dağıtım mekanizmalarına dayanması beklenen devlet müdahalesini ve hem de piyasa kurallarına göre işlemesi beklenen formel konut sektörünü belirleyici bir etki oluşturmuştur (Buğra, 2000: 119).

Yeni-Liberalizme Geçiş Döneminde Kentleşme Politikaları

1980 sonrası dönemde Türkiye’de kentleşmeyi belirleyen temel eğilimler kalkınma modelindeki değişimin bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönem büyük ölçüde ekonomik temellere dayanan küreselleşme adı verilen dönüşümlerin Türkiye’ye yansıdığı dönemdir. Küreselleşme süreci, küresel piyasaların yaygınlaşması ve gücü karşısında ulus-devletin gerilemesini ve büyük ölçüde çok uluslu şirketlerin hakimiyetindeki uluslararası piyasalarla bütünleşmesini beraberinde getirmiştir. Kent ölçeğinde düşünüldüğünde ise bu süreç kalkınmanın mekâna yansımaları bağlamında ulusal devleti daha fazla etkisizleştirirken “girişimci kent” adı altında kentsel ve bölgesel kurguları daha önemli birer aktör haline getirmiştir (Jessop, 2005: 382-383). Öte yandan küresel aktörler olarak Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi ulus-ötesi karar verici kurumların gözetiminde uluslararası sermayenin çıkarlarını ulusal çıkarların üzerine taşıyan dönüşümler kalkınma fikri açısından yeni bir çerçeve yaratmış ve neo-liberal küreselleşme süreci ulusal kalkınmacılığın yerine yeni-liberal kalkınma modelinin geçmesine yol açmıştır (Şenses, 2016: 276).

Yeni-liberal kalkınma modeli devletin olabildiğince gece bekçisi konumuna kadar küçültüldüğü, devlet müdahalesinin ortadan kaldırıldığı ideal bir durum öngörmektedir. Bu amaçla özelleştirmeyi temel bir politika ilkesi olarak benimsemiştir. Ancak Türkiye’de özelleştirme süreçleri bürokratik direnç, işçi sınıfının tepkisi ve yasal altyapı sebebiyle 1980’lerden 2000’lerin sonuna kadar süren uzun bir sürece yayılmıştır. Diğer yandan yine sermaye hareketlerinin ve ithalatın serbestleştirildiği, döviz kurunda sabit kurdan dalgalı kura geçildiği, tarımda her türlü sübvansiyonun minimize edildiği bir politikaya geçiş öngörülmüştür. Bütün bu yönleriyle tam bir liberalizasyon sürecinin hayata geçirilmesi planlanmıştır. 24 Ocak kararlarına yansıyan bu dönüşümlerin bir kısmı küreselleşmenin etkisiyle çok daha hızlı bir şekilde gerçekleşirken bir kısmı ise iç dengelerin etkisiyle gecikmeyle birlikte gerçekleşmiştir. İthal ikameci kalkınma anlayışından ihracat odaklı büyüme anlayışına doğru geçişi beraberinde getiren yeni-liberal politikalar, ithal ikameci dönemde emeğin kentleşmesi sürecinden, 1980’lerden sonra sermayenin kentleşmesi sürecine geçildiğinin de göstergesidir.

Sermayenin kentleşmesi bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kentsel mücadelelerin yapısını değiştirmiştir. Harvey’e göre sermayenin kentleşmesi “sermayedar sınıfın yalnızca devlet aygıtları (özellikle devlet gücünün mekânsal yapılar içinde toplumsal ve altyapıya ilişkin koşulları yöneten cephesi) üzerinde değil, topyekûn nüfus (yaşam tarzının yanı sıra emek gücü, kültürel ve siyasi değerlerin yanı sıra dünya görüşleri) üzerinde hakimiyet kurması anlamına

gelir” (Harvey, 2013). Bu dönemde artık sermaye birikimi üzerinde ulus devletlerin kontrolünün giderek azaldığı ve bunun yerine küresel aktörlerin ve karar alıcıların yatırım kararlarında etkili olduğu, devletin hem yerli hem de yabancı sermayeye uygun koşullar sağlamakla yükümlü hissetmek zorunda olduğu görülmektedir (Keyder, 1996: 167-168; Şengül 2009:141). Türkiye’de de bu süreçte büyük sermaye kesimine uygun koşulların oluşturulduğu bir çerçevede bu büyük sermayenin büyükşehirlere yöneldiği, İstanbul başta olmak üzere bazı büyükşehirlerin küresel kent niteliği kazanmaya başladığı ya da küresel kentler ağı içinde yer almaya başladığı, tarımsal ekonomiden sanayi ekonomisine oradan da hizmetler sektörüne (sermaye-yoğun ve emek-yoğun hizmet sektörlerine) doğru yönelişin işaretlerinin görüldüğü bir dönem yaşanmıştır. Bunlara ek olarak küresel piyasalardaki rekabetçilik karşısında tarım kesiminin rekabet gücünün zayıflamasının etkisiyle, ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine özgü olarak terörün etkisiyle, köylerin boşalması ve zorunlu bir göçün ortaya çıkması önemli gelişmelerdir. Böylelikle Türkiye’de kır ve kent nüfusunun eşitlendiği 1980’lerin ortalarından 2000’li yıllara kadar kır nüfusunun %20’lere kadar düştüğü görülmektedir. Bu durum büyük ve hızlı göç dalgalarının 1980 sonrasında katlanarak arttığını göstermektedir. Diğer yandan Türkiye’de yerli ve yabancı büyük sermayenin kentleşmede öne çıktığı iki alan ise kıyı rantının yükselişiyle beraber turizm sektörü ve kent içi rantın yükselişiyle beraber de kentsel çöküntü alanlarının yeniden inşa edildiği kentsel dönüşüm projeleridir. 1980’lerden itibaren başta yabancı sermaye olmak üzere birçok farklı şirketin büyük turizm projeleriyle kıyıları dönüştürdüğü görülmektedir. Kentsel dönüşüm projeleriyle daha çok 2000’li yıllardan sonra büyük ölçekli olarak ön plana çıkmıştır. Ayrıca 1980 sonrasında yükseköğretimde yaşanan nicel büyüme ve üniversiteleşmenin bir sonucu olarak da kentleşme süreci çeşitlenmiştir. Türkiye’nin yeni kalkınma modeli olarak benimsediği ihracat odaklı büyüme stratejisi neticesinde dünya piyasalarıyla bütünleşmesi artmıştır. Bu bütünleşme çift yönlü ve karşılıklıdır; hem dünyadaki farklı sektörlerdeki farklı sermaye gruplarının Türkiye’ye yöneldiği, hem de Türkiye’deki sermayenin küresel pazara açıldığı bir süreç yaşanmıştır. Sonuç olarak yeni liberal kalkınma modelindeki bu gelişmelerin kentleşme pratiğine yansımalarına bakıldığında özelleştirme mantığının kentsel altyapı hizmetlerine (su, elektrik, doğalgaz vb.) ve diğer temel hizmetlere (eğitim, sağlık, vb.) de yansıdığı ve bu hizmetlerde özelleşmenin yaygınlaştığı ve devlet tarafından teşvik edildiği görülmektedir. Diğer yandan çalışanlar açısından ücret dışında sunulan çeşitli sosyal donatı olanaklarının ve yardımların ortadan kaldırılması da 1980 öncesine özgü sosyal devlet uygulamalarının değişim geçirdiğinin göstergesidir. Bu süreçte kentsel mekânsal planlamada yerel ve merkezi kurumların gücünden ziyade sermayenin talepleri belirleyici olmuştur (Şengül, 2009:138-139).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)

Bu plan döneminde kentleşmeye bakış, birbiri ardınca gelen iki yasal düzenlemenin etkisiyle şekillenmiştir. 21.03.1983 tarih ve 2805 sayılı “İmar ve Gecekondu Mevzuatına Aykırı Olarak Yapılan Yapılara Uygulanacak İşlemler ve 6785 Sayılı İmar Kanunu’nun Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun” ve 24.03.1984 tarih ve 2981 sayılı “İmar ve Gecekondu Mevzuatına Aykırı Yapılara Uygulanacak Bazı İşlemler ve 6785 sayılı İmar Kanunu’nun Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun” açık birer imar affi niteliğinde olan iki yasal düzenlemedir. Bu kanunlarda ve bunların ardından 1986, 1987 ve 1988 yıllarında artarda çıkarılan yasalarda gecekonduları bir şekilde yasallaştıran ve affin kapsamını sürekli

genişleten, gecekonduların ve kent arazilerinin ticarileşmesini ve bir rant alanına dönüşmesini pekiştiren ve bu konulardaki yetkiyi daha çok belediyelere devreden düzenlemeler yer alıyordu. Diğer yandan bu planda yeni-liberal kalkınma modelinin mantığına uygun olarak şehirleri belirli alanlarda uzmanlaştırarak dünya sermayesine daha nitelikli ve cazip bir ürün olarak pazarlama vizyonunun bir yansımasını da görmekteyiz: “Şehirlerin mevcut potansiyeline göre turizm, sanayi, eğitim gibi belli fonksiyonlarına ağırlık verilecek, böylece şehirler arasında bir ihtisaslaşma sağlanacaktır” (DPT, 1985:165; Keleş, 1993:57-58). Şehirlerin ihtisaslaştırılması kavramı ilk defa bu planda kullanılmış ve bu yaklaşım 6. ve 7. planlarda da tekrar edilmiştir. Aslında 1980 sonrasında her ne kadar gelişmiş merkez ekonomilerdeki kadar olmasa da, Türkiye’de de sermaye ve nitelikli iş gücü kaynakları elverdiği ölçüde turizm, sanayi ve eğitim bağlamında şehir odaklı ihtisaslaşmaların oluşturulmaya çalışıldığı söylenebilir. Sonuç olarak bu planda, çıkarılan imar affi kanunları gereği gecekonduların, muhafaza edilecek, iyileştirilerek muhafaza edilecek ve yıkılacak şeklinde tasnif edildiği görülmektedir. Burada tasnif, tespit ve değerlendirme gibi işlemlerin belediye ve valiliklerce yapılacağı ifade edilmektedir. Bu yasalar, ıslah imar planlarının yapıldığı yöredeki veya yıkılacak gecekondulara çözüm bulmanın yanı sıra yasalara uyulmadan oluşturulmuş hisseli şahıs arazilerinin de yasaya uygun hale getirilmesini hedeflemiştir. Bu planda 1983, 1984, 1986, 1987 ve 1988 yıllarında artarda yürürlüğe giren ve imar affi içeren yasalar gereğince artan yararlanan gecekondulara hizmetlerin götürülmesine öncelik verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kararlarla birlikte gecekonduların yapılmasının engellenmesinden çok bu yapıların yasallaştırılması ve teşvik edilmesi yönünde bir adım atılmıştır. Ayrıca yine bu dönemde 1984 yılında kabul edilen Toplu Konut İdaresi Yasası bu dönemden sonra devletin özellikle dar gelirli sınıflara yönelik sosyal konut politikalarında etkili olma gayretinin bir göstergesidir.

Sonuç itibarıyla Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989) artık Türkiye’nin yeni bir ekonomik ve politik modele geçtiği bir dönemin yansıması olarak yürürlüğe girmiştir. 1980’lerle birlikte, her ne kadar kalkınma planları yapılmaya devam edilse de, fiilen planlı kalkınma döneminin sona erdiği ve ithal ikameci ekonomik model yerine ihracata dayalı neo-liberal ekonomik modelin hâkim olduğu bir süreç başlamıştır. Bu dönemde kentlerde dünyaya açılma ve serbest piyasa ekonomisiyle bütünleşmenin gereği olan bütün yapılanma ve kurumsallaşmaların inşa edilmeye başlandığı, kentsel altyapı, ulaşım ve iletişim altyapısının kurulması gibi zorunlulukların daha yoğun hissedildiği bir süreç yaşanmıştır. Kentleşme süreçlerinin de büyük ölçüde bu dünyayla bütünleşme ve liberalizasyon eğilimlerine göre şekillendiği söylenilebilir (Tekeli, 1998:129).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)

Bu planda şehirleşmeyle ilgili, önceki planlardan farklı olarak “kıyılarda yapı yoğunlaşmasını önleyecek tedbirler alınması” vurgusu önemlidir zira 1980’li yıllarda kıyı rantının yükselişi ve buna bağlı olarak turizm yatırımlarındaki artışla beraber, kıyılardaki yapı yoğunlaşması günümüze kadar devam eden bir sorun alanına dönüşmüştür. Yine bu planda kullanılan bir başka yeni kavram ise “şehir işletmeciliği” modelidir ve mevcut kurumların bu işletmecilik modeline göre dönüştürüleceği ifade edilmektedir. Bu yaklaşım şehirlerin birer özel işletme gibi yönetilmesi ve mevcut kurumların da buna uygun biçimde yeniden yapılandırılmasını öngören son derece liberal bir yaklaşımdır.

Ayrıca bu planda belediyeler gecekondulaşmanın önlenmesi amacıyla “Kendi Evini Yapana Yardım” programı çerçevesinde nüve konut projeleri hazırlamakla görevlendirilmişlerdir. Bu kapsamda belediyelerin belirli alanları konut arsası olarak tahsis edip buralara altyapı götürmesi öngörülmüştür. Öte yandan planda konut üretimini hızlandıracak finansman seçeneklerinin çeşitlendirilmesine dair birçok tedbir öngörülmüştür. Kamu imkanlarının arsa üretiminde ve konut yapımında kullanılmasında alt gelir gruplarına öncelik verileceği, konut büyüklüklerinin de giderek küçülen hane yapısına uygun olarak düzenleneceği belirtilmektedir. Toplu Konut fonunun bu amaçlar için kullanılması ve fon kredilerinin toplam konut maliyetindeki payının yükseltilmesi yönünde çalışmalar yapılacağı belirtilmiştir. Buğra’ya göre bu durum devletin önceki dönemde gelişen “ahlaksız konut ekonomisi”nin yapısını değiştirme ve konut sorununa formel bir çözüm bulma çabasının sonucudur. Ayrıca arsa ve konut sorununun giderek daha fazla ticarileşmesi, yani gecekonduyu inşa edenlerle gecekondusu sahiplerinin ve gecekondusu sahipleriyle onu kullananların artık farklı kişiler olmaya başlaması, gecekondunun satılan ve kiralanılan bir metaya dönüştüğünün göstergesidir (Buğra, 2000:20). Hükümetler bu ticarileşme karşısında politik araçları geliştirmek amacıyla toplu konut fonunu kullanmayı düşünmüşlerdir. Zira bu durum çok büyük bir enformel piyasa ilişkileri ağı ortaya çıkarmıştır. Artık gecekondusu köyden kente göçen kişilerin başını sokabileceği bir konut inşa etme çabasının ötesinde mevcut araziye el koymanın bir yolu olarak görülmeye başlanmıştır zira büyükşehirlerde kent rantının hızlı yükselişi bu durumu beraberinde getirmiştir. Böylece eski gecekonduların kullanım değeri üzerine kurulu yapısı yerini yeni, ticarileşmiş/metalaşmış kiralanılan ve/veya satılan, değişim değerinin esas alındığı bir yapıya bırakmıştır. Bu durum büyük şehirlerde arazi mafyasının ortaya çıkışını da beraberinde getirmiştir.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)

Yedinci kalkınma planında kentte arazi rantlarının yükselmesi ve bu rantların plansız ve yasal olmayan yollarla paylaşılması sonucunda özellikle büyük şehirlerde ulaşım ve altyapı sorunlarının ağırlaştığı ve konutların yarısından fazlasının ruhsatsız gecekondulardan oluştuğu ifade edilmektedir. Bu sorunla ilgili olarak düşünülen tedbir şöyle ifade edilmiştir: “Kentlerde arsa temini, altyapının geliştirilmesi, konut ve altyapı konuları bir bütün olarak ele alınacaktır. Yeni gecekondulaşmalara imkân vermemek için yaratılan rantların kamuya aktarılması sağlanacaktır” (DPT, 1996:180). Bu amaçla gecekonduyla ilgili mevzuatın güncel gelişmelere uyumlu hale getirileceği ve kentlerin yarısından fazlasını oluşturan gecekonduların yasal konut haline getirileceği ifade edilmiştir. Bu durum tıpkı önceki plan dönemlerinde olduğu gibi kaçak yapılaşma ya da imara aykırı yapılaşma olarak da tanımlanan gecekonduların önlenmesinden ziyade daha fazla artmasına yol açmıştır.

Dikkat çekici olan “Plan döneminin sonunda en az bir kentin yüksek katma değerli faaliyetlerin yoğunlaştığı uluslararası bir merkez haline getirilmesi sağlanacaktır” ifadesi, yeni-liberalizme geçiş aşamasını kapsayan 5., 6. ve 7. plan dönemlerinde kentlerin ihtisaslaşmasıyla ilgili hedefin bir ileri versiyonudur ve yeni-liberal dönemde, Türkiye’de en azından birkaç büyük şehrin belli sektörlerde, ürünlerde ya da yeteneklerde dünya piyasasıyla rekabet edebilecek düzeye getirilmesi hedefinin yansımasıdır. Yine bu planda küreselleşme, Avrupa Birliği’ne uyum ve buna benzer konulardaki dinamiklerle ilgili analizlerin ilk defa öne çıkması, ilk defa metropollerle ilgili düzenlemelerin müstakil bir başlık altında sunulması, İstanbul başta

olmak üzere İzmir ve Ankara gibi büyükşehir merkezleriyle ilgili politika önerileri (kent içi ulaşım, lojistik, çevre kirliliği vb.) getirilmesi ve “Metropoller, ülkenin en önemli merkezleri olarak finans, turizm, kültür ve sanat şehri kimlikleri ön plana çıkarılarak, ulusal ve uluslararası düzeyde çağdaş birer kent haline getirilecektir” (DPT, 1996: 185) ifadesi, yirmi birinci yüzyıla girerken yeni-liberal politikalarla birlikte küreselleşmenin gerekliliklerine uygun, küresel ekonominin düğüm noktaları olan küresel kentler oluşturma vizyonunun bir işaretidir (Sassen, 1996: 208; Keyder, 2013: 28-29). Yine bu planda ifade edilen şu hedef 1980’lerden bu yana süren ve 2000’li yıllarda yaygınlaşarak devam eden küreselleşmenin etkisini göstermesi bakımından önemlidir: “Metropollerde merkezdeki yoğunlaşmayı önlemek amacıyla uydu kentler oluşturulacak, özellikle İstanbul kentsel fonksiyonları itibariyle çok merkezli bir yapıya kavuşturulacaktır” (DPT, 1996: 186). Bu ifade Türkiye’nin büyük kentlerinde 1980’lerde başlayan ve 2000’li ve 2010’lu yıllardaki sermaye ve insan göçleriyle birlikte gittikçe uluslararasılaşarak ve küreselleşerek yaygınlaşan uydu-kentleşme (suburbanization) eğilimlerini yansıtmaktadır. Nitekim bu plan döneminden hemen sonra 2000’li yıllarla birlikte artık sekizinci ve dokuzuncu plan dönemlerinde ve sonrasında globalleşme/küreselleşme ve küresel rekabetçilik söyleminin kentleşme ve kentsel gelişme bağlamında da plan metinlerinde tamamen hâkim olduğu ve politikalarda da açıkça görüldüğü bir döneme girilmiştir.

İki binli Yıllarda Kentleşme Politikaları

Her ne kadar 1980’lerden itibaren dünyada globalleşme/küreselleşme kavramı sıkça kullanılmaya başlansa da Türkiye’de resmi söyleme dahil olması daha geç olmuştur ve yukarıda da ifade edildiği gibi kalkınma planları arasında ilk kez yedinci beş yıllık kalkınma planında bu konular tartışılmıştır. Türkiye’de kamusal söylemlerde ve siyasette de kavramın kullanılmaya başlaması 1990’lı yılların sonuna doğru gerçekleşmiştir. Aslında iki binli yıllarda ortaya çıkan gelişmeleri ve bu yeni dönemi, yeni-liberal dönemin ileri düzeydeki bir devamı olarak kabul edebiliriz. Nitekim birçok iktisatçı 1980’lerden sonra ortaya çıkan iktisadi yapıyı yeni-liberalizm olarak adlandırırken 2000’li yılları ise Türkiye açısından “olgun yeni liberalizm” olarak adlandırmıştır (Bahçe ve Eres, 2017: 58). 1990’lar boyunca etkili olan yüksek enflasyon, 1994 ekonomik krizi ve ardından 2000 yılında yaşanan devalüasyon ve 2001 ekonomik krizi siyasal krizi de beraberinde getirmiş ve 2002 yılındaki seçimlerde, eski siyasi oluşumların birçoğunun fiilen ortadan kalkmasına neden olan, Türkiye tarihinde eşi pek görülmemiş bir tasfiye yaşanmıştır. 2002 sonrasında yeni iktidar ve muhalefet bloklarının olduğu bir siyasi durum ortaya çıkmıştır. Bu durum aynı zamanda Türkiye açısından yeni-liberalizm şartlarının olgunlaşmasını beraberinde getirmiştir. Uluslararası sermaye, bürokrasi ve burjuva sınıfının üzerinde mutabakata vardığı birçok yapısal reform, küreselleşme ve AB’ye uyum sürecinin de etkisiyle hayata geçirilmiştir. Özelleştirme programının kapsamının genişletilmesi ve hızlandırılması, sosyal güvelik ve sağlık alanındaki dönüşümler, iş kanunundaki değişiklikler, tarımsal alanda ithalat artışı gibi birçok gelişme bu dönemde yaşanmıştır. Bu dönemde dış kaynak imkanlarının yüksek olması, ulaşım, iletişim, sağlık, inşaat gibi alanlarda büyük ölçekli yeni yatırım projelerinin yapılmasını da kolaylaştırmıştır. Yine bu dönemde kentleşme bakımından en çok, 1999’da yaşanan Marmara Depremi ve 2023 yılında yaşanan Kahramanmaraş ve Hatay merkezli depremlerin de etkisiyle, afet yönetimi, kentsel dönüşüm ve bu yolla konut stoğunun yenilenmesi, şehir içi ve şehirler arası demir, kara ve hava yolu

yatırımları, bölgesel kalkınma ve bütün bu başlıklarda AB standartlarına uyum gibi konular öne çıkmaktadır.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)

Sekizinci plan dönemi, Marmara depreminin ardından 10 Nisan 2000 tarihinde yürürlüğe giren 595 sayılı Yapı Denetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin uygulandığı bir dönem olmuştur ve planda da buna vurgu yapılmaktadır. Plan mevcut konut stoğuyla ilgili olarak plansız, çarpık, yanlış, kaçak, ruhsatsız ve sağlıksız yapılaşma gibi isimler kullanarak kaçak yapılaşmayı engelleyici önlemlerin alınacağını ifade etmiştir: Planda “3194 sayılı İmar Kanunu, gecekondulaşmayı caydırıcı ve önleyici tedbirleri etkin olarak içerecek şekilde yeniden düzenlenecektir” (DPT, 2001:173) denilmektedir. İmar planlarında doğal dere yatakları gibi yerlerde yapılaşmaya müsaade edilmeyeceği, doğal afetler dikkate alınarak planlama yapılacağı, imar aflarının gecekondulaşmayı arttırdığı ve plansız yapılaşmanın önlenmesi amacıyla kentsel plana uygun arsa üretileceği belirtilmiştir. Ayrıca imar planı ve uygulamalarının AB standartlarıyla uyumlu hale getirileceği vurgusu önemlidir.

Öte yandan planda hızlı kentleşmeden kaynaklanan olumsuz toplumsal sonuçlara karşı kentlilik bilinci ve kent kültürünün geliştirilmesi hedefi konulmuştur. Ayrıca bu planda ilk defa kent yoksulluğu kavramının tartışıldığı görülmektedir. Küreselleşmenin büyük şehirlerde yarattığı kentsel ayrışma ve yarımaların bir sonucu olan kent yoksulluğu olgusunun planda yer alması dikkate değerdir. Ayrıca “uluslararası düzeyde yeterli altyapıya sahip ticari ve mali merkezler oluşturulacaktır” ve “ileri teknoloji organize sanayi bölgeleri ve teknokentler oluşturulacaktır” gibi hedefler sonraki planlarda daha da ayrıntılandırılan İstanbul finans merkezinin kurulması, rekabetçi ve yüksek nitelikli üretim ve bunların şehirlere etkisi gibi hedeflerin ön işaretleri niteliğindedir.

Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)

Dokuzuncu planda, planlı kalkınma döneminin başından beri kalkınma planlarında ayrı bir başlık olarak el alınan, hatta daha öncesinde erken Cumhuriyet dönemindeki sanayi planlarında vurgulanan bölgeler arası gelişmişlik farkları ve bölgesel gelişmenin sağlanması sorununa dair önemli bir değerlendirme yapılmış ve konulan hedefler yine bu plan döneminde gerçekleştirilerek hayata geçirilmiştir. Bu hedeflerden en önemlisi, AB’ye uyum sürecinin de etkisiyle, DPT bünyesindeki Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü koordinasyonunda tasarlanan bölgesel kalkınma ajanslarının kuruluşudur. Ajanslar, yerel ve merkezi kuruluşlar arasında bölgesel gelişme ve yerel kalkınmayla ilgili eşgüdüm sağlanmasında etkili olması beklenen ve artık kalkınma planlarını bölgesel düzeyde yapan kurumlar olup çeşitli teknik ve mali desteklerle bu işlevi yerine getirmek üzere 26 bölgede kurulmuştur. 9. Kalkınma planında, İstanbul’un uluslararası finans merkezi olması hedefi tek bir cümleyle konulmuş ancak bu proje sonraki planlarda açıklanmak üzere ayrıntılandırılmamıştır. Yine bu planda sonraki planlarda müstakil ve çok daha geniş bir başlık olarak yer alacak olan sürdürülebilir çevre sorunlarına yer verildiği ve buradaki hedeflerin AB’ye uyum kriterlerine göre tanımlandığı görülmektedir. Bu planda henüz kentsel dönüşüm kavramının yer almadığını fakat gecekondular ve kaçak yapılaşmadan da bahsedilmediğini görüyoruz. Düzensiz yapılaşmalar ve bunun sonucunda ortaya çıkan çarpık kentleşme, yoğun iç göç ve beraberinde ortaya çıkan sosyo-kültürel uyum sorunlarının bir parçası olarak görülmüş

ve bu sorunları azaltıcı önlemler alınacağı belirtilmiştir. Ayrıca düzensiz ve hızlı kentleşmenin sebep olduğu şehir içi ulaşım ve altyapı sorunlarına da değinilmiştir.

Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)

Onuncu kalkınma planı, küreselleşme ve AB uyum sürecinin de etkisiyle olgunlaşmış yeni-liberal dönemdeki kalkınma anlayışı bakımından önemli bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Bu planda akıllı kent ve kentsel dönüşüm gibi kavramlar ilk kez kullanılmış, önceki plan döneminde gerçekleşen İstanbul uluslararası finans merkezi projesi ayrıntılı olarak değerlendirilmiş ve bu konuda yeni hedefler belirtilmiştir. Bu planda kentleşme sorunları artık yaşanabilir mekanlar ve sürdürülebilirlik gibi kavramlarla ilişkili olarak ele alınmaya başlanmış ve bundan sonra gelen 11. ve 12. planda da bu yaklaşım devam ettirilmiştir. Planda “yaşanabilir mekanlar, sürdürülebilir çevre” başlığı altında kentsel dönüşüm ve konut stoğunun yenilenmesi meselesi ele alınmıştır. “Kaçak yapılaşma ve gecekondulaşma hâlihazırda önemini yitirmekle birlikte, şehirlerde ekonomik ve sosyal ihtiyaçların karşılanması ve doğal afet kaynaklı risklerin azaltılması yönünde mevcut şehir dokusunun yenilenmesi daha fazla ağırlık kazanmaktadır” (Kalkınma Bakanlığı, 2013:25) ifadesiyle kentsel dönüşüm projelerinde kentsel yenilenmenin birincil hedef olduğu ifade edilmiştir. Ancak uygulamalara bakıldığında kent rantındaki büyük artışın sonucu olarak özellikle zamanla kentteki konumu daha merkezi hale gelen birçok çöküntü alanı niteliğindeki bölgede büyük sermayenin dahil olduğu projelerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Kentsel dönüşüm projeleri şehirde yaşayanların konutlarını uygun koşullarla yenilenmenin ötesinde büyük bir sermaye akışının yaşandığı uluslararası nitelikli yatırımlara dönüşmüştür. Öte yandan kentsel dönüşüm sadece bir konut ve çarpık kentleşme sorunu olarak değil turizm sektörü açısından şehirlerin tarihi ve kültürel kimliğinin pazarlanmasına ve inşaat sektörü açısından büyük bir yatırım kaynağına dönüşmüştür. Bütün bu sebeplerle planda da kentsel dönüşümün imalat sanayii, turizm ve kültür gibi alanlarla birlikte değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Rekabetçiliği ve Sosyal Uyumunu Geliştiren Kentsel Dönüşüm Programı başlığı ve içeriğindeki bileşenler, aslında kentsel dönüşüm politikalarının yeni-liberal kalkınma anlayışına uygun mantığını ortaya koymaktadır. Bu öncelikli dönüşüm programı kapsamında kentsel dönüşümün temel hedeflerine yer verilmiştir. Bu program hedeflerine göre beş ana bileşen belirlenmiştir;

- i.** Şehirlerin Rekabet Gücünün ve Yaşanabilirlik Seviyesinin Artırılması
- ii.** Kentsel Dönüşümde Yerli ve Yenilikçi Üretimin Teşvik Edilmesi
- iii.** Kentsel Dönüşümün Finansmanının Kolaylaştırılması
- iv.** Konut Sahipliğinin Artırılması
- v.** Büyükşehirlerde Sosyal Sorunların Yoğunlaştığı Alanlarda Uyumun Güçlendirilmesi (Kalkınma Bakanlığı, 2013:196-197).

Kentsel dönüşümde ilgili paydaş kurumlar Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Kalkınma Bakanlığı, Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'dır. Görüldüğü gibi, her ne kadar uyum eksenli sosyal sorunların çözümü ve konut sahipliğinin artırılması hedeflense de kent rantının yarattığı yapısal durumun gereği olarak, kentsel dönüşüm vizyonu büyük ölçüde şehir rekabetçiliği ve finansman ekseninde ele alınmıştır.

On birinci Kalkınma Planı (2019-2023)

On birinci kalkınma planında da yine aynı sorun “Yaşanabilir şehirler, sürdürülebilir çevre” ana başlığı kapsamında ve kentsel dönüşüm başlığı altında ele alınmıştır. Kentsel dönüşüm uygulamalarında TOKİ’nin rolü ve kültürel kimlikle uyumlu bir kentsel dönüşüm yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Dönüşüm hedeflerine dayanarak her il için stratejilerin belirlenmesi, tarihi kent merkezlerinin (*old city* konseptinde) korunarak yenilenmesi ve öncelikle yerinde dönüşüm ilkesi benimsenerek kentsel dönüşümün toplumsal açıdan sebep olacağı neticeleri analiz etmek amacıyla sosyal etki analizi yapılması somut hedefler olarak benimsenmiştir. Önceliklendirmede risk analizlerine (afetler, güvenlik, sosyal riskler vb.) dayalı olarak tehlikeli alanların tespiti esas alınmıştır. Ayrıca finansman boyutuna bakıldığında bir yandan kentsel dönüşüme dahil olanlara yönelik teşvik edici bir unsur olarak kira yardımı yapılması hedeflenmiş öte yandan da kentsel dönüşüme kaynak oluşturmak amacıyla bazı hazine arazilerinin satışı düşünülmüştür. Henüz on ikinci kalkınma planında olduğu kadar öncelikli biçimde vurgulanmasa da, kentsel dönüşüm projeleri yapılırken afet ve acil durum planlarına göre hareket edilmesi de bir diğer önlem olarak düşünülmüştür (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019:162-163). Kentsel dönüşümün yerli ve yenilikçi malzemelerin üretimini teşvik edecek şekilde yapılması da bir diğer önemli ilke olarak benimsenmiştir. Nihai olarak 81 ilin hepsinde tarihî kent merkezi projelerinin tamamlanması ve kentsel dönüşüm strateji belgelerinin hazırlanması hedeflenmiştir.

On ikinci Kalkınma Planı (2024-2028)

Bu planda 6 Şubat 2023 tarihli Kahramanmaraş ve Hatay merkezli depremlerin etkisiyle “Afetlere Dirençli Yaşam Alanları, Sürdürülebilir Çevre” başlığı altında şehirlerde afet yönetimi ve kentsel dönüşüme geniş yer verilmiştir. Afet yönetim planları afet öncesi, afet sırasında ve afet sonrası olarak tasnif edilmiş ve bütüncül bir afet yönetimi yaklaşımının AFAD koordinasyonunda yürütüleceği ifade edilmiştir. Yine bir hedef olarak “Türkiye Afet Yönetimi Strateji Belgesi” hazırlanacağı ifade edilmiş ve il bazında afet risklerini azaltma planlarının denetimlerinin yapılacağı belirtilmiştir. Afetlere ilişkin veri akışı, teknik kapasitenin artırılması, altyapı ve üstyapıların afete dirençliliğinin artırılması gibi birçok tedbir öngörülmüştür. Kentsel dönüşüm başlığında ise bu sürecin kolaylaşmasını sağlayacak finansman modellerinin geliştirilmesi, mekânsal planlama ve kentsel dönüşüm uygulamalarının bütünleşik bir şekilde değerlendirilmesi, kentsel dönüşüm uygulamalarında uzlaşma süreçlerinin geliştirilmesi, Ulusal ölçekte kentsel dönüşüm uygulamalarına ilişkin proje verilerinin ilgili paydaşlar tarafından izlenebilmesini sağlayacak bilgi sistemi altyapısının geliştirilmesi gibi tedbirler öngörülmüştür. Görüldüğü üzere bu planda da önceki iki planda olduğu gibi daha çok kentsel dönüşüm vurgusu yapılmış ve buna ek olarak kentsel dönüşümün sadece düzenli şehirleşme açısından değil olası deprem ve benzeri afetlere karşı önemli bir araç olduğu vurgulanmıştır.

Sonuç olarak daha öncede ifade edildiği üzere, iki binli yıllardaki gelişmeler aslında 1980’lerden 2002 yılına kadar devam eden ancak her anlamda istikrarsızlıkla malul yeni-liberalizmin yerine, Türkiye tarihinde hiç olmadığı kadar uzun süre devam eden ve çok geniş bir toplumsal meşruiyet tabanına yaslanarak hegemonik bloğa dönüşen bir siyasi iktidar tarafından küreselleşme şartlarında yeni-liberal politikaların olgunlaştırılması anlamına gelmektedir. Bu dönemin planlarında da işaretleri görüldüğü üzere bu şartların kentleşme

alanına yansımalarına bakıldığında, uydu kentleşme (suburbanization), soylulaştırma, sanayinin desantralizasyonu hem iş hayatını hem de özel yaşamı steril hale getirme çabasının ürünü olan güvenli siteler ve plazalar gibi gelişmeler karşımıza çıkmaktadır (Ayata, 2002: 30). Bu süreçler sermaye birikiminin yoğunlaştığı büyük kentlerde çok büyük toplumsal ayrışma ve yarılmaların önünü açmıştır. Diğer taraftan bu dönemde gerek çeşitli kamu binalarının inşasında, gerekse farklı sosyal tabakalara yönelik konutların ve afet konutlarının inşasında TOKİ 2002 yılından önceki konumundan çok daha aktif bir rol üstlenmiştir. TOKİ'nin bu dönemde sosyal konut alanındaki çalışmaları önemli olmakla birlikte kamu-özel sektör ortaklığına dayalı birçok projede toplumsal fayda, kültürel mekanların ve toplulukların ortadan kalkması, mekâna müdahale kararlarında yetki ve şehir rantı tartışmaları artarak devam edegelmiştir. Dolayısıyla bu dönemde kentleşme pratiklerinde ortaya çıkan ve salt teknik gibi görünen olgular aslında insanların mekânla ilişkisini ve diğer insanlarla ilişkisini dönüştürmüştür. Bu dönemde, gecekondulaşma sürecine özgü enformel konut piyasasından artık giderek daha fazla küreselleşen ve piyasa ilişkileri içerisinde karmaşıklaşan bir konut piyasasına doğru geçiş yapılmıştır. 1960-1980 arasına var olan popülist ekonomi politik mekanizma hem gecekonduculara hem de orta sınıflara kent rantından pay alabilme imkanı tanırken, ulusal kalkınmacı yaklaşımın tasfiye edildiği 1980 sonrasında ve çok-uluslu büyük burjuvaziyi temsil eden küresel sermayenin giderek kentleşme sürecine ve konut piyasasına daha fazla nüfuz ettiği 2000 sonrasında ise kentsel ayrışmalar artık çok daha derinleşmiştir (Keyder, 2013b: 189-190). Bütün bu şartlar, tıpkı 1980 öncesinde sadece bir konut edinme çabasını temsil eden gecekondu olgusunun 1980 sonrasında çok daha ileri düzeyde metalaşması ve ticarileşmesi gibi, 2000'li yıllarda da kentsel dönüşümün çok farklı biçimler altında kent içinde yerinden edilmelere, mekâna ve toplumsal yaşama yönelik olumsuz müdahalelere kapı araladığı görülmektedir.

Sonuç

Cumhuriyet döneminde, bilhassa 1960'lı yıllardan sonra kalkınma fikri etrafında oluşturulan en temel politika belgeleri olan kalkınma planları üzerinden Türkiye'de değişen kalkınma anlayışının kalkınma planlarına nasıl yansıdığını ve kentleşme politikalarını ve pratiklerini nasıl etkilediğini ele almaya çalıştık. Bu bağlamda planlı kalkınma döneminde üç farklı alt-dönemin ortaya çıktığı görülmektedir. Birinci dönem gerçek anlamda planlı kalkınma anlayışının ve ulusal kalkınmacı bir sistemin hâkim olduğu 1960-1980 arası dönemdir. Bu dönemin kentleşme politikalarında ithal ikameci bir sanayileşme politikasının hâkim olduğu ve bu sanayileşme stratejisine ucuz işgücü temini için gecekondu şeklinde tezahür eden enformel konut ekonomisine göz yumulduğu görülmektedir. Bu yüzden kalkınma planlarında gecekondu için öngörülen ıslah, önleme ve tasfiye şeklindeki üçlü çözüm önerisi hiçbir zaman hayata geçirilememiştir. Bu dönemde yapsatçılık ve kooperatifleşme gibi farklı mecralardan ilerleyen apartmanlaşma şehirlerde hâkim olmuştur. Ulusal kalkınmacılığın bir yansıması olarak şehirleşmeden ekonomiyi itici bir güç ve bir gelişme aracı olarak faydalanılması yolu tutulmuştur. Öte yandan gecekondu sakinlerinin sosyal uyumunu güçlendirmek için bazı temel sağlık ve eğitim hizmetleri modelleri tesis edilmiştir. Yine ilk defa bu dönemde gecekondu imar affi sayılabilecek bir yasal düzenleme yapılmış ve bu da 1980 sonrasındaki rutinleştirilmiş gecekondu aklarına temel teşkil etmiştir. Her ne kadar bu dönemin son planı olan dördüncü plan döneminde kötüye kullanımdan ziyade toplum yararının önde

tutulmasını önemseyen daha kamucu ve korumacı bir yaklaşım sergilenmiş olsa da o dönemde Türkiye'nin içine girdiği ekonomik ve siyasi kriz 1980 sonrasında topyekûn bir paradigma değişimini beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak bu dönemin politikalarında hâkim olan çarpık kentleşmeye yönelik göz yumma tutumu uzun vadede son derece sağlıklı ve afet direnci düşük bir yapı stoğunun oluşmasına, kayıt dışılığın büyümesine, kişiler üstü yeniden dağıtım mekanizmalarından ziyade siyasetçilerle vatandaş arasında kişiselleşmiş ve popülist bir klientalizme dayalı bir sistemin oluşmasına yol açmıştır.

Böylelikle içerisine girilen ikinci dönem ise ulusal kalkınmacılığın tasfiye edildiği ve bunun yerine yeni-liberalizme geçişin yapısal şartlarının inşa edildiği dönemdir. Bu dönem ithal ikameci sanayileşme modelinden ihracat odaklı büyüme anlayışına doğru evrilen bir liberalizasyon dönemi olarak öne çıkmıştır. Bu süreçte bir önceki dönemde gerçekleşen emeğin kentleşmesinden sermayenin kentleşmesine doğru geçilmiştir. Artık kentleşmeye dair kararların da ulusal kalkınmacı bir vizyonla değil daha çok küresel sermayenin gerekliliklerine göre şekillendiği bir anlayış ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak kentler ve özellikle de büyük kentler sermaye-yoğun bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu dönemin ekonomik koşullarının neticesinde Türkiye'de tarımsal alanda rekabet edemeyen geniş nüfus kitlelerinin çözülmesi ve köylerin boşalması, kıyı rantının ve turizm sektörünün yükselişi ve kent içi rantın yükselişi söz konusu sürecin ana dönüşümleridir. Kalkınma planlarında da söz konusu dönüşümlerin izleri birebir görülmektedir. Nitekim 1980'li yılların ikinci yarısında birbiri ardınca çıkarılan yasalar sürekli imar affının kapsamını genişleten düzenlemeler niteliğindedir. Bu dönemde kentlerin sermaye-yoğun dönüşüm sürecinin kalkınma planlarındaki yansımaları, turizm, sanayi ve eğitim bağlamında şehir odaklı ihtisaslaşmaların oluşturulması hedefi, şehir işletmeciliği yaklaşımı, değeri yükselen kıyı rantına dair önlemlerin planlanması, şehirleri dünya ekonomisiyle bütünleştirme çabaları, kentlerin yüksek katma değerli faaliyetlerin yoğunlaştığı uluslararası merkezler haline getirilmesi hedefi, metropollere dair özel hedefler tanımlanması ve metropollerin merkezindeki yoğunlaşmayı önlemek amacıyla uydu kentler tasarlanmasının hedeflenmesi gibi başlıklardır.

Türkiye'de kentleşme ve kalkınma ilişkisinin son dönemi ise yeni-liberalizmin olgunlaşma aşamasını yaşadığı ve küreselleşmenin etkilerinin daha derinden hissedildiği iki binli yıllardır. Bu dönemin planlarında en çok öne çıkan temel olgular yapı denetim sisteminin kurulması, kentsel dönüşüm ve konut stoğunun yenilenmesi, afet yönetimi, uluslararası düzeyde yeterli altyapıya sahip ticari ve mali merkezler oluşturulması, bölgesel kalkınma ve yapısal uyum, küreselleşme ve AB sürecine uyum başlıklarıdır. Görüldüğü üzere ulusal kalkınmacı dönemin sorunlu mirası olarak öne çıkan afetlere dirençsiz yapı stoğu iki binli yıllarda kentsel dönüşüm ve afet yönetimi bağlamında en çok tartışılan mesele olarak yine önümüzde durmaktadır. Bununla birlikte kentsel dönüşüm sadece afet yönetimi bakımından değil sosyal uyumu ve rekabetçiliği geliştirme ve sürdürülebilir çevre bakımından da ele alınmıştır. Diğer yandan hem AB sürecinin bir gereği olarak hem de 1960'lı yıllardaki ilk plan döneminden bu yana Türkiye'nin en temel yapısal sorunlarından biri olan bölgeler arası gelişmişlik farkları sorununun bir yansıması olarak, bölgesel gelişme ve yapısal uyum amacıyla kalkınma ajanslarının kurulması ve bu gelişmeyle birlikte bölgesel kalkınma planlarının yapılmaya başlanması da bu dönemin bir diğer önemli başlığıdır. Ayrıca bu dönemin planlarında da işaretleri görüldüğü üzere uydu kentleşme (suburbanization), soylulaştırma,

sanayinin desantralizasyonu, gündelik hayatın mekanlarını dönüştüren güvenli siteler ve plazalar gibi gelişmelerin derin kent yoksulluğuyla iç içe geçtiği bir kentsel ayrışma gerçeği karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- 1961 Anayasası (1961). <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/>
- 775 Sayılı Gecekondu Kanunu (1966). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.775.pdf>
- 775 Sayılı Gecekondu Kanunu'nda Bazı Değişiklikler Yapılması Hakkında Kanun. (1976). https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc059/kanuntbmmc059/kanuntbmmc05901990.pdf
- Aslan, Ş. (2004). 1 Mayıs Mahallesi: 1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent. İletişim.
- Ayata S. (2002). The New Middle Class and the Joys of Suburbia. D. Kandiyoti ve A. Saktanber (Ed.), Fragments of Culture: The Everyday of Modern Turkey. (s. 25-42). IB Tauris.
- Bahçe, S., Eres, B. (2017). İktisadî Yapılar, Türkiye ve Değişim. F. Alpkaya ve B. Duru (Ed.), 1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim içinde (s. 17-68). Siyasal Kitabevi.
- Boratav, K. (2003). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002. İmge.
- Buğra, A. (2000). Devlet-Piyasa Karşıtlığının Ötesinde: İhtiyaçlar ve Tüketim Üzerine Yazılar. İletişim.
- Cem, İ. (2017). Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi. Türkiye İş Bankası Kültür.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1963). Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967. Başbakanlık Devlet Matbaası. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1968). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972. Başbakanlık Devlet Matbaası. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1973). Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl 1973-1977. Başbakanlık Devlet Matbaası. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma-Plani_Ucuncu-Bes-Yil_1973_1977.pdf
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1979). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983. Başbakanlık Devlet Matbaası. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dorduncu-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani_1979_1983.pdf
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1985). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989. Başbakanlık Devlet Matbaası. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1985-1989.pdf>
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1990). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994. Başbakanlık Devlet Matbaası. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf

- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1996). Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000. Başbakanlık Devlet Matbaası. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2001). Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Başbakanlık Devlet Matbaası. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2007). Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013). Başbakanlık Devlet Matbaası. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani-2007-2013.pdf
- Eşiyok, B. A. (2009). Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planına: Bir Dönüşümün Kısa Bir Öyküsü. Memleket Siyaset Yönetim, Cilt: 4, Sayı: 11, s. 86-131
- Gecekondu Kanunu Uygulama Yönetmeliği (1966). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4890&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- Harvey, D. (2013). Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru. (Çev. A. Deniz Temiz). Metis. (Orijinal çalışma 2012 yılında yayımlandı.)
- Jessop, B. (2005). Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet. (Der. B. Yarar ve A. Özkazanç). İletişim.
- Kalkınma Bakanlığı (2013). Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018. Başbakanlık Devlet Matbaası. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf
- Keleş, R. (1993). Kentleşme Politikası. İmge.
- Keyder, Ç. (1996). Ulusal Kalkınmacılığın İflası. Metis.
- Keyder, Ç. (2013a). Arka Plan. Ç. Keyder (Haz.), İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında içinde (s. 9-40), (Çev. S. Savran). Metis. (Orijinal çalışma 1999 yılında yayımlandı.)
- Keyder, Ç. (2013b). Enformel Konut Piyasasından Küresel Konut Piyasasına. Ç. Keyder (Haz.), İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında içinde (s. 71-91), (Çev. S. Savran). Metis. (Orijinal çalışma 1999 yılında yayımlandı.)
- Keyder, Ç. (2014). Türkiye’de Devlet ve Sınıflar. İletişim.
- Kıray, M. B. (1998a). Gecekondu. M. B. Kıray (Ed.), Kentleşme Yazıları içinde (s. 19-27). Bağlam.
- Kıray, M. B. (1998b). Apartmanlaşma ve Modern Orta Tabakalar. M. B. Kıray (Ed.), Kentleşme Yazıları içinde (s. 138-140). Bağlam.
- Milor, V. (2022). Devleti Geri Getirmek: Türkiye ve Fransa’da Planlama ve Ekonomik Kalkınma Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma. (Çev. F. Aygen). İletişim. (Orijinal çalışma 1989 yılında yayımlandı.)

- Nisbet, R. (2023). İlerleme Fikrinin Tarihi. (Çev. A. Bölükbaşı). Ketebe. (Orijinal çalışma 1980 yılında yayımlandı.)
- Sassen, S. (1996). Whose City Is It? Globalization and the Formation of New Claims. *Public Culture*. 8: 205-223.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). On birinci Kalkınma Planı 2019-2023. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023). On ikinci Kalkınma Planı 2024-2028. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf
- Şengül, H. T. (2009). Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Süreçlerinin Eleştirisi. *İmge*.
- Şenses, F. (2016). Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi? F. Şenses (Der. ve Yay. Haz.), *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma Seçme Yazılar içinde* (s. 235-280). İletişim.
- Tekeli, İ. (1998). Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması. Y. Sey (Ed.), *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık içinde* (s. 106-134). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ünsaldı, L. (2014). Bir Ekonomizm Eleştirisi: Türkiye’de Kalkınma Fikri. Heretik.
- Weber, E. (2017). Köylülerden Fransızlara: Fransa Kırsalının Modernleşmesi 1870-1914. (Çev. Ç. Sümer). Heretik. (Orijinal çalışma 1976 yılında yayımlandı.)
- Yerasimos, S. (1975). Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye. Gözlem.